

İnsan hüquqları və dövlət hakimiyyətinin qarşılıqlı münasibətləri

Xüsusi diqqətə layiq başqa bir önəmli məsələ insan hüquqlarının və dövlət hakimiyyətinin qarşılıqlı məhdudlaşdırılmasıdır. Bu ikitərəfli məhdudlaşdırma, bir tərəfdən, bütün insanların hüquqlarının eyni dərəcədə təmin edilməsinə, digər tərəfdən isə, dövlət hakimiyyətinin qeyri-qanuni müdaxiləsinin qarşısının alınmasına imkan yaradır.

Ə.Əbbasov yazır: "İnsan haqları ideyasının təbii hüquqlardan qaynaqlandığını nəzərə alsaq, tam əminliklə deyə bilərik ki, insan hüquqları dövlətdən əvvəl mövcud olmuşdur. Deməli, insanın hüquq və azadlıqları dövlətlərin fərdlərə verdiyi "hədiyyə" olmadığı üçün dövlətin bu hüquqları birtərəfli məhdudlaşdırması da qəbul ediləməzdir. İnsan haqları, mahiyyətə pozitiv anlayış olaraq, insanlara və bəşəriyyətə, ölkənin və dövlətin rifahına xidmət etmək vəzifəsi daşıyır. Bu hüquqların məhdudlaşdırılması, nəinki insana, nəticə etibarilə elə dövlətin özünə də ziyan vurur. Tarixə nəzər salsaq, görürük ki, insan hüquqları pozulmuş və azadlıqları məhdudlaşdırılmış ölkələrdə hakimiyyət sabitliyi, əmin-amanlıq, davamlı inkişaf deyil, siyasi və sosial qeyri-sabitlik, çevriliş və çevriliş cəhdlər, sosial və iqtisadi tənəzzül mövcud olmuşdur. İndinin özündə də ictimai praktika bu qanunauyğunluğu təsdiqləyir.

Hüdüdsüz hüquqlar və azadlıqlar da cəmiyyət və dövlət üçün təhlükəli ola bilər. Belə ki, hər bir fərdin öz istədiyini etməsi, azadlıqlarından sui-istifadə etməsi digər fərdin və ya fərdlərin hüquq və azadlıqlarına zərər vura bilər. Bu da, öz növbəsində, cəmiyyətdə qarşılıqlı qarşılıqlı, özbaşınalığı, anarxiyanı artırır. Bu baxımdan da, dövlətin və cəmiyyətin mövcudluğu, insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi üçün bu hüquq və azadlıqların qanunun aliliyi çərçivəsində məhdudlaşdırılması zəruridir. Necə deyirlər, dəniz də sərhədsiz olarsa, dənizliyini itirir. Zəruri məhdudiyət (qadağa) prinsipinin gözlənilməsi demokratiyanın və insan haqlarının təmin olunmasında başlıca şərtlərdəndir."

İnsan haqlarından iqtisadi inkişaf naminə imtina edilməsini zəruri və müvəqqəti bir hal kimi məqbul hesab etməyən C.Donelli bunun insan hüquqları ideyası baxımından faciəvi nəticələrə səbəb olduğunu vurğulayır. O, ölkənin iqtisadi cəhətdən inkişafının əhəmiyyətini nəzərə alaraq, bunun üçün insan hüquqlarından müəyyən qədər imtina edilə biləcəyini məqbul sayır, lakin iqtisadi inkişaf naminə insan haqlarına edilən total məhdudiyətlərin, ümumiyyətlə, lazımsız və həttə zərərli olduğunu diqqətə çəkir. Ehtimal olunur ki, bu ölkələr iqtisadiyyatlarını gücləndirərək insanların siyasi və əsas sosial hüquqlarının təmin olunmasına daha çox diqqət yetirməyə başlayacaqlar.

Fəlsəfe elmləri doktoru Məmməd Rzayevin fikrincə, şəxsiyyətə aksioloji baxımdan araşdırarkən, ilk növbədə, əsas diqqətə bu məsələ

lərin açılmasına yönəltmək tələb olunur: şəxsiyyəti aksioloji rakursda struktur funksional təhlili etmək, yəni ona insanın sistemli aksioloji təşkil növü kimi yanaşmaqla əsas struktur komponentlərini müəyyənləşdirmək, onun bu səpkidə yerinə yetirdiyi fundamental aksioloji funksiyaları (bunlar, əslində, şəxsiyyətin dünya görüşü və fəaliyyətinin əsasını təşkil edir) öyrənmək. Qeyd etmək lazımdır ki, insan həyata gəldiyi gündən müəyyən baza dəyərlər (obyektiv xarakterli) sistemi ilə, başqa sözlə deyilsə, dünyanın dəyərlər dünyası kimi təşkil olunması ilə qarşılaşır. Burada dəyərlər maddi və mənəvi strukturlar kimi insanın mənşəyini və təşəkkül prosesini şərtləndirir. Beləliklə, insan dünyaya gələrkən, artıq psixoloji baxımdan həm zahirən, həm də daxilən dəyərlərə bağlı olur. Bu dəyərlər müəyyən normalar, ideallar, maksimlər (davranış etalonu) və imperativlər formasında ifadə olunur. Cəmiyyət fərdə və onun şüuruna münasibətdə obyektiv dəyərli - mənalandırıcı reallıq kimi çıxış edir. Sonuncunun strukturu son dərəcə mürəkkəb olub, müxtəlif sosial-mədəni təsisatların qarşılıqlı təsiri deməkdir.

İnsan şəxsiyyətinin varlığı dəyərlər baxımından sistemli təbiətə malikdir. Dəyərlərin bir sıra atributiv əlamətləri (iyerarxiyalıq, subordinasiya xarakterlilik, sistemlilik və s.) vardır. Sosial insanın varlığının əsas sferası kimi dəyərlərin sistemli vəhdəti mədəniyyətdə daha aydın ifadə olunur. Burada bir-birilə əlaqəli bir sıra dəyər səviyyələri mövcuddur: universalilər (mütləq dəyərlər), sosial-tarixi xarakterli dəyərlər və şəxsiyyətin malik olduğu konkret dəyərlər. Şübhəsiz ki, burada insan haqları ən yüksək dəyərlərdən biri hesab olunur.

Müstəqillik tariximiz, Azərbaycan xalqının öz milli-mənəvi köklərinə qayıdı, milli ruhuna uyğun həyat və düşüncə tərzinin formalaşması illəridir. Dünyanın qədim xalqlarından biri kimi Azərbaycanlıların malik olduğu yüksək mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərin qorunub-saxlanılması "keçid dövrü" kimi adlandırılan mürəkkəb bir zamanda dəyərlərin varisliyinin təmin edilməsi, nə qədər çətin olsa da, Ulu Öndərin fədakar qayğı və himayəsi altında böyük uğurlar əldə olundu. Ümumbəşəri və milli-mənəvi dəyərlərin ahəngdar sintezinə nail olmaq istiqamətində möhtəşəm addımlar atıldı. Sovetlər dönməndə məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilən milli-mənəvi köklərdən uzaqlaşma siyasətinin, yadlaşma prosesinin nəticələrinin aradan qaldırılması üçün vəzifələr müəyyənləşdirildi.

Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev andiçmə mərasimindəki nitqində Azərbaycanda dövlət quruculuğu səhəsində qarşıda duran vəzifələrdən danışaraq, qeyd edirdi ki, yolumuz demokratiya yoludur. Müstəqil Azərbaycanda demokratik-hüquqi dövlət qurulmalıdır. Öz tarixindən, milli ənənələrindən bəhrələnərək, dünya demokratiyasından, ümumbəşəri dəyərlərdən istifadə etməklə, demokratik dövlət quruculuğu yolu ilə getməkdir. "Respublikanın müstəqilliyini möh-

kəmləndirmək üçün əsas vəzifələrdən biri Azərbaycanın mənafeyini dünya miqyasında müdafiə edə bilən ağıllı, səriştəli xarici siyasətin olmasıdır" - deyən Prezident özünün dünya siyasətindəki görkəmli nüfuzuna, tanınmış diplomat və siyasi xadim kimi bacarığına əsaslanırdı. Bu, elə ilk gündən özünü göstərməyə başlamışdı. Prezident seçilməsi ilə əlaqədar olaraq Heydər Əliyevə dünyanın bir çox dövlət başçılarından göndərdikləri təbrik məktubları bunu sübut edir. Son illərdə respublikanın böhran vəziyyətinə salınması iqtisadiyyatın bütün sahələrinə ciddi təsir etmiş və bunun nəticəsində də, vətəndaşların rifah halı olduqca aşağı düşmüşdü. Lakin respublikanın böyük iqtisadi-sosial, elmi-texniki potensialını dərinlən bilən Prezident Azərbaycanı ağır vəziyyətdən çıxarmağın düzgün yolunu göstərirdi. "...bir tərəfdən, yaranmış potensialdan səmərəli istifadə etmək, digər tərəfdən isə, yeni iqtisadi islahatlar aparmaq yolu ilə bazar iqtisadiyyatına keçmək istiqamətində hərəkət etməliyik" - deyərək qeyd edirdi... Prezident Heydər Əliyev respublikanın daxili və xarici siyasətinin əsas prinsiplərini dünya demokratiyasının açdığı yolla, demokratik prinsiplər əsasında aparılacağını qeyd edərək, xalqı əmin etdi ki, "bu fikirlərə, bu prinsiplərə daim sadıq olacağıam". 1993-cü il 10 oktyabr günü Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin heyətində, Azərbaycanın tarixində əlamətdar, tarixi bir gün idi. Heydər Əliyevin andiçmə mərasimindəki dərin məzmunlu, parlaq nitqi keçid dövrünün böyük proqram sənədi oldu: "Əlimi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına basaraq and içirəm ki, biliyimi, təcrübəmi, qüvvəmi Azərbaycan xalqının, Azərbaycan Respublikasının rifahına həsr edəcəyəm. And içirəm ki, prezident vəzifəsini ali məqsədlər, amallar naminə yerinə yetirərək, Azərbaycan Respublikasının tam müstəqilliyini, suverenliyini, ərazi bütövlüyünü təmin etmək üçün əlimdən gələni əsirgəməyəcəyəm. And içirəm ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası və qanunlarının həyata keçirilməsinin təminatçısı olacaq, milli mənsubiyyətdən asılı olmayaraq, Azərbaycan vətəndaşlarının hüquqlarının və azadlıqlarının qorunmasının, müdafiə edilməsinin təminatçısı olacağam. Azərbaycan Respublikasında azadlığın, demokratik dəyişikliklərin, Azərbaycan Respublikasının demokratik-hüquqi dövlət kimi inkişaf etdirilməsinin təminatçısı olacam. Azərbaycan Respublikasına, Azərbaycan xalqına ləyaqətlə xidmət edəcəyəm. Azərbaycan Respublikasının dünyaya dövlətləri içərisində, dünya birliyində ləyaqətli yer tutmasına çalışacağam.

Cəmiyyət daxilində insan tək yaşamaq, digər insanlarla eyni hüquq və azadlıqları bölüşən bir ictimai subyekt olduğu üçün onun sahib olduğu hüquqlar da ictimai xarakterlidir. Ə.Əbbasov göstərir ki, insanlar arasında bir-birinə hörmət və qarşılıqlı məsuliyyətin vicdan, əxlaq, mədəniyyət kimi anlayışların təsiri ilə formalaşması da

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu**

KİVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

bir reallıqdır. Bütün bunlar hüquqi nizamlaşmanın obyektinə çevrilərək, "yumşaq öhdəlik" formasından "sərt öhdəlik" formasına keçir. Məsələn, 1789-cu il tarixində qəbul edilmiş Fransa İnsan və Vətəndaş Hüquqları Bəyannaməsində əks olunmuş müddəalar sonradan dövlətlərin əsas qanunları olan konstitusiyalarında da yer almışdır. Bu müddəalardan aşağıdakılar, xüsusi ilə əhəmiyyətli mənbəyə çevrilmişlər: azadlıq başqasına zərər verməyən hər şeyi etmək imkanından ibarətdir; buna görə hər bir insanın təbii hüquqlarının həyata keçirilməsi yalnız cəmiyyətin digər üzvlərinin eyni hüquqlarından istifadə etməsinin təmin edən hədlərlə məhdudlaşdırılır; bu hədlər ancaq qanunla müəyyənləşdirilə bilər. Burada həm insanların, həm də dövlətin maraqlarının qorunması baxımından hüquqların qanuni əsaslarla məhdudlaşdırılmasının labüd olduğu bildirilir. Fransa Bəyannaməsində insan hüququ və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasının kimin edə biləcəyi və necə etməli olduğunu da qanunda əks edilməsi göstərilmişdir. Bütün demokratik cəmiyyətlərdə belə məhdudlaşdırma qanunverici orqan tərəfindən və qanuna əsasən həyata keçirilir. Bunun da çox məntiqli bir əsası vardır. Xalqın iradəsi ilə formalaşan və onu hakimiyyətdə təmsil edən qanunverici orqan xalqın hüquqlarını onun maraqlarına ziyan vurmada və mənafeyinə uyğun olaraq məhdudlaşdırıla bilər. Hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması konkret

insanlara və ya bir kateqoriya insanlara yönəldilmiş olmur. Bu məhdudlaşdırmanın qanunla həyata keçirildiyini və qanunun da hamıya eyni dərəcədə şamil edildiyini nəzərə alsaq, əvvəl söylədiyim fikri təsdiqləmiş olarıq. Qanunların hər bir demokratik dövlətdə konstitusiyaya uyğunluğu tələbi də qərarların özbaşına qəbuluna imkan verməmək şərtidir.

İnsan hüquqlarının məhdudlaşdırılması ilə əlaqədar Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsində də müddəalar (cəmiyyətə qarşı fərdi öhdəliklərin varlığı, hüquq və azadlıqların BMT-nin məqsəd və prinsiplərinə qarşı istifadə edilməməli olduğu, başqalarının hüquq və azadlıqlarının tanınması və onlara hörmət edilməsi, demokratik cəmiyyətdə əxlaqın, ictimai asayişin və ümumi rifahın şərtlərinə uyğun olaraq, hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılmasının mümkün olduğu deyildir.

Bundan başqa, insan hüquqları sahəsində qəbul edilmiş ən mütərəqqi beynəlxalq hüquqi sənəd hesab edilən İnsan Hüquqları və Əsas Azadlıqlar haqqında Avropa Konvensiyasında da insan hüquq və azadlıqlarının dövlətin milli təhlükəsizliyinin, ictimai asayişin və əhalinin sağlamlığının təmin olunması baxımından məhdudlaşdırılması imkanları nəzərdə tutulmuşdur.

VAHİD ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru